

"COMING OUT" MANJŠINSKIH ŽENSK¹

Marija Jurič Pahor

V zadnjem poldesetletju so se začele tudi v slovenskem prostoru pojavljati publikacije, razstave in srečanja, ki odražajo naraščajoči interes znanstvenikov, predvsem pa znanstvenic za raziskave, ki se osredotočajo na pomen in vlogo žensk v manjšinskih skupnostih ali še določneje v slovenskih "zamejskih" skupnostih (zlasti na Tržaškem in na Koroškem) in – kot nakazuje današnji posvet – tudi v slovenskih izseljenskih skupnostih znotraj Evrope in širom po svetu. Zanimivo je, da se ta interes v tej ali drugi obliki navezuje na ohranjanje kulturnega izročila, ki – kot v dvojezičnem katalogu k razstavi "Mlekarice iz tržaške okolice/Le donne del latte dei dintorni di Trieste" (2001) – ugotavlja tržaška etnologinja Martina Repinc "iz dneva v dan izgublja prvovrstne priče preteklosti". Vendar to ne velja le za mlekarice, temveč tudi za krušarice (Jakomin 1987, Mazzoni 2001), cvetličarke (Kovačič 2001), šavrinke-jajčarice (Franca, 1990, 1992, 1995; Rogelja/Ledinek 1997), perice (Repinc 1990, 2001), služkinje in gospodinske pomočnice, ki so iz pretežno slovenskega agrarnega okolja s svojimi pridelki, izdelki ali uslugami v mestih, če posebej v Trstu, zagotavljale pomemben ali celo edini vir denarja za številne družine, ki je bil pogosto tudi ključnega pomena za preživetje. Igrale pa so tudi pomembno vlogo posrednic kulturnih in socialnih vrednot med domačo vasjo in mestom.

Vse bolj v ospredje stopajoče študije, ki bi jih lahko označili kot "k-ženskam-usmerjene" (gl. tudi Dermutz/Jurič 1988; Verginella 1996: 221-247, 1997; Orehovec 1997; Destovnik 1997, 2002) temeljijo v močni meri na biografskih pričevanjih ob hkratnem upoštevanju arhivskih in drugih virov. Gre za pristop, ki z vpeljavo "zgodovine od spodaj" smatra dejavnosti, izkušnje, stališča in poglede (ne le) manjšinskih žensk kot zanemarjenih zgodovinskih subjektov kot pomembne. Ugovarja pa tudi predstavi o njihovi domnevni šibkosti, vdanosti, skorajda "svetniškosti", ki jo je med Slovenci razširjala ideološka hegemonija krekovstva, a tudi posvetni asketizem slovenskega liberalizma, kasneje tudi socializma, ki so skonstruirali povsem moški ali "bratovski" svet, v katerem je idejna polarizacija med spoloma prignana vse tja do utišanja ženskega glasu. Simptomatična v tem sklopu je knjiga "Z zlatimi črkami. Življenjske usode in dela veliki primorskih mož" (Marušič 1987), ki je pred poldesetletjem izšla pri Založništvu tržaškega tiska. Že iz naslova je razvidno, da se osredotoča na en sam spol; ženske so

¹ Razširjeni članek prispevka, ki je bil prebran na okrogli mizi *Ženske v manjšinskih skupnostih: Pomen in vloga žensk za ohranjanje kulturnega izročila*, Ljubljana, 19. junija 2002 (*Dve domovini/Two Homelands*, 16, 2002, str. 141-206).

v njej spregledane, pregnane s svetlobe javnosti v notranjost gospodinjstva in zasebne sfere - kot da niti tam ne bi več obstajale.

Kljub temu pa iz že omenjenih razprav in/ali razstav kot tudi iz študij o prvih slovenskih učiteljicah in pisateljicah (Kušej 1996), nadalje iz biografij koroških Slovencev (in Slovencev) kakor jih je v skupaj devetih knjigah zabeležila Marija Makarovič (1994-2001) - nanje se v svoji razpravi o statistično izstopajočem pojavu nezakonskih mater/otrok na Koroškem poglobljeno opira Mojca Ramšak (1997) - jasno izhaja, da so bile ženske bolj aktivne kot pasivne, nemalokrat tudi bolj mobilne kot vezane na domač kraj in prej močne kot stereotipno razlašene in viktimizirane.

Analogno velja tudi za ženske, ki so živele in živijo v skupnostih, ki so dislocirane v prostoru in času: na primer judovska, romska, izseljenska. »Če upoštevamo razvoj prebivalstva v "naših" krajih, bi lahko k slednji prišteli tudi slovensko, saj se je "z leti izselilo iz rodne dežele toliko Slovencev, da bi bilo danes število prebivalstva (po naravnem prirastku) enako številu prebivalcev Danske« (Mikuž 2001: 7.) Znano je, da se niso izseljevali le moški, ampak tudi ženske. Naj opozorim na že skorajda legendarni masovni pojav začasnega izseljenstva zlasti vipavskih in primorskih dojlj, baj in am - a tudi kuharic, sobaric, varuš, gospodinj, gospodinjstkih pomočnic - v Egipt. Tako naj bi leta 1900 zadevna kolonija žena in deklet, med njimi zlasti mladih mater, presegla število 3000. Zaposlovanje v Egiptu se je končalo z drugo svetovno vojno, vendar so se nekatere ženske vračale z zaposlitve šele mnogo pozneje, zadnje še v letih 1960-1970. (Puhar 1982: 325-331; Makuc 1993; Miklavčič-Brezigar 2001.) Slovenke so se v precejšnjem obsegu izseljevale tudi v druge zunaj- in znotrajevropske kraje. O tem govori denimo nemajhno število podpornih društev v New Yorku, ki so jih v prvih desetletjih 20. stoletja organizirale Slovenke in so nudila zavarovanje in pomoč v primeru nesreč, bolezni in smrti. (Drnovšek 2001) Ali pa življenjska zgodba akademske slikarke in planinke Bare Remec, ki je od leta 1947 do leta 1991 delovala zunaj organizirane slovenske skupnosti v Argentini. Tam se je srečala z indijansko kulturo, ki jo je počasi, a vztrajno vgrajevala v svojo s slovenskim kult/ur/nim izročilom in naravo povezano dušo, ki se je zlivala tudi v njeno ustvarjalno delo. »Kamne, v katerih je tako rada videla božanska bitja, obdajajo tudi njen grob. Z revnega pokopališča, če človek dvigne pogled na visoke gore, vidi tudi njen vrh, Pico Bara. Poimenovali so ga po njej [...]« (Mislej 2001.)

Predsodki o značaju, naravi in poslanstvu ženske, postajajo vedno bolj vprašljivi, kljub dejstvu, da se še vedno trdovratno ohranjajo. O tem govori vztrajno zagovarjanje "povratka žensk v družino", ki ga ne gre videti zunaj idejne nastrojenosti državotvornih in s tem nacionaliziranih društev, saj naj bi po le-tej samo ženske, ki so se povsem posvetile svoji (lastni) družini, zmogle gojiti in ohranjati nacionalne vrednote in nacionalno zavest pri novih generacijah. Značilno v tem sklopu je naslednja v obliki vprašanja izražena izjava udeleženca na 29. študijskih dnevih v Dragi, ki takole ogovarja dr. Hektorja Jogan (ob njegovem in mojem predavanju o identiteti tržaških in koroških Slovencev; gl. Jurič Pahor/Jogan 1995: 89):

»Rad bi, da dr. Jogan odgovori na moja vprašanja. Kaj se dogaja v naših mladih, ker nimamo prirastka, kaj je z njim? [...] Njihovo zasebno življenje ogroža naš obstoj

in zato čutimo pravico in dolžnost, da o tem razpravljamo. Torej, kaj je s temi našimi otroki, da ne morejo ali si nočejo prevzeti skrbi in odgovornosti za družino, ki bi morala biti v vsaki zdravi skupnosti nekaj naravnega.«

Vprašanje je simptomatično če zlasti zaradi tega, ker ogovarja referenta v funkciji psihiatra in psihoanalitika, češ, njegova implicitna naloga je, da "ozdravi" njihov domnevno neodgovorni oziroma pomankljivi čut za nacionalni obstoj. Dikcija v svoji skrajnosti spominja na čas, ko je zdravnik postal oziroma ko bi moral postati nekdo, ki uvaja ukrepe za "narodov blagor" po načelu: dolžnost mladih, zlasti mladih žensk je, da poskrbijo za narodni naraščaj in "zdravo" oziroma "etnično čisto" potomstvo.

Prav zaradi tovrstnih dikcij me zelo veseli, da je v zadnjih letih izšlo tudi precej znanstvenih kot tudi literarnih del, ki stavljajo pod vprašaj patriarhalni (falocentrični) patos institucionalizacije "nacionalne maškarade" in/ali fašizoidnih posegov, pozicij, politik. (Glej npr. Bahovec -ur. 1991; Jurič Pahor 1993, 2000; Močnik 1995; Kuzmanič 1999; Vrečer 1999; Tratnik 2002.) Naj v tem sklopu izpostavim le opus judovsko-slovenske pesnice in pisateljice Berte Bojetu (1946-1997), ki so ji maja letošnjega leta (2002, op. uredništva!) v prastari mariborski sinagogi v Mariboru posvetili poseben mednarodni simpozij.² To že zaradi tega, ker je bila avtorica v svoji rodni državi deležna stigmatizirajočih tabuizacij. Simptomatično je, da njena dva romana "Filio ni doma" (1990) in "Ptičja hiša" (1995), ki opredelujeta avtoričin premik iz poezije v prozo, nista izšla v Sloveniji, temveč pri založbi Wieser v Celovcu. Sicer pa vse njene literarne stvaritve tvorijo motivno-tematsko sklenjeno celoto, ki v močni, erotično napeti govorici ponazarja represivne učinke maskulinistično zaznamovanih zatiranj in travm. Le-ti ležijo v človeških dušah in destruktivno vplivajo na medsebojne odnose, še zlasti na odnose med moškim in žensko kot tudi med ženskami samimi. Izražajo pa se tudi v težnji po očiščenju od "tujih prvin". V nasprotju s strategijo, ki utrjuje človekovo identiteto z izključevalnim procesom diferenciacije, avtorica ponuja strategijo vnovičnega odstiranja in prisvajanja integrativnih, izvorno "ženskih", lahko bi celo rekli matičnih ali matriarhalnih (iz gr. arché, začetek, izvor, maternica, počelo vsega) vrednot. Spolni ideali so za to najboljši primer. Tako je Filio, osrednja junakinja v obeh romanih, moškega slovničnega spola. Treba pa je dodati, da imajo maskulinizirana ali nevtralna (iz neuter) imena na "ptičjem" otoku (Filio ni doma) ter v "ptičji hiši" (iz ptič m., namesto iz ptica f.) razen Helene vsi ženski liki, ki imajo deloma tudi moški ali spolno nedoločljivi značaj in videz, pojavljajo pa se tudi, skupaj z moškimi, v rasizirani ali razosebljeni obliki: kot Rujna (rdeča barva las), Rdečelasi, Kočara (bujnost las), Debela, Rokac, Mace itd. (Gl. Borovnik 1993: 24, Zupan Sosič 1997/98: 9 sl.) Poimenovanje ima svoj analogon v grobi falični dominaciji (zlasti v Ptičji hiši, ki je nastajala pod vplivom vojne in posilstev v Bosni), ki pa mu ne uspe zrušiti "jezika", sestavljenega iz vidnih, slišnih, otipljivih, okusljivih prvin, ki zaobjemajo tudi avtoričino željo po poetiziranju sveta.

² Simpozij so organizirali univ. prof. dr. Katja Sturm-Schnabl z dunajske univerze, dr. Miro Polzer za Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno zgodovino, in Matija Ravitz za Judovsko skupnost Slovenije ter Marjan Toš iz Mariborskega pokrajinskega muzeja, Kulturni center Sinagoga.

Naslovni junakinji Filio podeli ob rojstvu ime Uri, njen edini pravi prijatelj in kasnejši ljubimec. "Uri sloni na Heleninih kolenih in ziba Filio --- tako se zibajo vsi trije", opaza Alojzija Zupan Sosič (1997/98: 9) in opozarja, da "ne smemo zanemariti tudi glasovne sorodnosti z grško besedo *philia*", ki opredeljuje pristrčno, tesno in nežno skupnost telesa, duše in duha. Beseda se uporablja za ljubezen, ki veže starše na otroke, gosta na gostitelja, prijatelje na prijatelje. Ujema pa se hkrati z naklonjenostjo med osebami istega ali različnega spola (erotiké) in končno tudi z judovskim kulturnim izročilom: pasha, menorah. (Ibid.: 7.)

Literaturo Berte Bojetu bi lahko brali - podobno kot likovno umetnost Bare Remec ali literaturo američkih črnskih ustvarjalcev, še zlasti pa ustvarjalk - kot serijo prečkanj meja in ne kot fiksno etnično, nacionalno ali tudi spolno omejeno kategorijo, kar zamaja ustaljeno idejo o "čistih", neprepustnih in s tem jasno razpoznavnih identitet. Pomembna v njej je tudi težnja po ponovnem vzpostavljanju stika (re-connection) in priklicevanja spomina (re-membering). Re-membering, kakor besedo včasih uporablja Toni Morrison, ima v angleščini dvojni pomen: poleg "spominjati se" implicira beseda s pomišljajem ponovno združitev posameznih delov. (Hrastnik 1997: 107.) Ljudje, ki so bili nasilno ali "prostovoljno" odtrgani od svoje kulture, jezika, prostora - kot Afričani, ki so jih pripeljali v Ameriko kot sužnje, Judje in Slovenci, ki so se v času fašizma in nacizma množično znašli v koncentracijskih taboriščih, izseljenci, ki so zaradi hudih socialnih ali političnih razmer odhajali od doma in še odhajajo - vzpostavljajo stik s preteklostjo pogosto skozi spominjanje. Spominjanje je zanje nevrvalgično, ker je zaradi zlodejstev kolonializma, nacionalsocializma, rasizma, seksizma travmatično in boleče. Je brskanje po ranah, ki ga lahko smatramo kot prepotrben terapevtski postopek. Ne le zato, ker kolektivna travmatska zgodovina "kljuva" tudi v nas, saj se prenaša iz generacije v generacijo naprej, ampak tudi in zlasti zato, ker njeno "podoživljanje" in ubesedovanje omogoča blagodejen učinek celjenja "razkosanih teles", a tudi novo konstruiranje in dekonstruiranje identitet. Gre v bistvu za "(pro)kreativni akt", ki je hkrati pogoj za premikanje od omrtvelega, monotonega k živahnemu, "osvobojenemu" glasu.

LITERATURA

- Bahovec, Eva (ur.) (1991): *Abortus - pravica do izbire?! Pravni, medicinski, sociološki, moralni in politični vidiki*, Ljubljana: Skupina "Ženske za politiko"
- Bojetu, Berta (1990): *Filio ni doma*, Celovec, Salzburg: Wieser
- Bojetu, Berta (1995): *Ptičja hiša*, Celovec, Salzburg: Wieser
- Borovnik, Silvija (1993): *Frauen fliegen in den Himmel. Zum Roman "Filio ni doma" von Berta Bojetu*, v: *Script. Frau, Literatur, Wissenschaft im alpen-adriatischen Raum*, št. 4, str. 23-26
- Dermutz, Susanne, Jurič, Marija (1988): *Minderheiten-Frauen*, v: *Slowenische Jahrbücher 1986-1988*, Klagenfurt-Celovec, str. 200-244
- Destovnik, Irena (1996): *Ko bo cvetel lan/Wenn der Lein blüht*. Etnološka razstava

- o lanu, Celovec: Slovenska prosvetna zveza/Klagenfurt: Slowenischer Kulturverband
- Destovnik, Irena (2002): Moč šibkih/Die Stärke der Schwachen. Razstava Ženske v času kmečkega gospodarjenja/Ausstellung Frauen in der Zeit des bäuerlichen Wirtschaftens, Celovec: Slovenska prosvetna zveza/Klagenfurt: Slowenischer Kulturverband
- Drnovšek, Marjan (2001): Kuharica Liza v New Yorku, v: Kokalj Kočever, Monika et al.: Izseljenec. Življenjske zgodbe Slovencev po svetu, Ljubljana: Muzej novejših zgodovine Slovenije, str. 43-46
- Franca, Marija (1990; 1992; 1995): Šavrinske zgodbe 1; 2; 3, Koper: Fontana
- Hrastnik, Nataša (1997): Spomin kot opomin: afroameriška ženska literatura in feministična literarna kritika, v: Delta. Revija za ženske študije in feministično teorijo, letn. 3, št. 1-2, str. 101-114
- Jakomin, Dušan (1987): Škedenjska krušarica/Servola: La portatrice di pane, Trst: Dom Jakoba Ukmarja
- Jurič Pahor, Marija (1993): Zur Konstruktion des Geschlechterverhältnisses in nicht-dominanten ethnischen Gruppen, v: Wissenschaftlerinnen in der Europäischen Ethnologie (WIDEE) (izd.): Nahe Fremde - fremde Nähe. Frauen forschen zu Ethnos, Kultur, Geschlecht, Wien: Frauenoffensive, str. 303-316
- Jurič Pahor, Marija, Jogan, Hektor (1995): Prisila spomina v identiteti koroških in tržaških Slovencev, v: Društvo slovenskih izobražencev (izd.): Slovenci in prihodnost. Zbornik Drage 1994, Trst: Mladika, str. 64-103
- Jurič Pahor, Marija (2000): Narod, identiteta, spol, Trst: ZTT EST
- Kušej, Mateja (1996): Prve učiteljice, prve pisateljice - kdo jih če pozna? Ženski prispevek k slovenski literaturi od začetkov do 1918, Celovec: Drava
- Kuzmanič, Tonči (1999): Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem, Ljubljana: Open Society Institute Slovenia
- Kovačič, Kristina. Tržaške rožnarce in cvetlični trg, v: Annales. Series historia et sociologia, letn. 11, št. 26
- Makarovič, Marija (1994; 1995; 1996; 1997 (2); 1998; 1999; 2000; 2001): Tako smo živeli. Življenjepisi koroških Slovencev 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9, Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva družba
- Makuc, Dorica (1993): Aleksandrinke, Gorica: Goriška Mohorjeva družba
- Močnik, Rastko (1995): Extravagantia II. Koliko fašizma?, Studia humanitatis minora. Ljubljana: ISH - Institutum studiorum humanitatis
- Puhar, Alenka (1982): Prvotno besedilo življenja. Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju, Zagreb: Globus
- Marušič, Branko (1987): Z zlatimi črkami. Življenjske usode in dela velikih primorskih mož, Trst: Založništvo tržaškega tiska
- Mazzoni, Marghet (2001): La donna di Servola/Škedenjska ženska, Trieste: Museo Etnografico di Servola/Trst: Škedenjski etnografski muzej
- Miklavčič Brezigar, Inga (2001): Aleksandrinka Franca Mahnič, v: Kokalj Kočever,

- Monika et al.: *Izseljenec. Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 109-110
- Mikuž, Marjeta (2001): *Ubi bene, ibi patria*, v: Kokalj Kočever, Monika et al.: *Izseljenec. Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 7
- Mislej, Irene (2001): *Bara Remeč: Odkrivanje novega sveta*, v: Kokalj Kočever, Monika et al.: *Izseljenec. Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 63-66
- Ramšak, Mojca (1997): "Mama me je s policijo gnala nazaj, ko sem dobila sina" ali o nezakonskih otrocih in njihovih starših na Koroškem v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja, v: *Etnolog*, letn. 7 (58), str. 289-312
- Repinc, Martina (1990): *Perice v vaseh tržaškega Brega (od 1918 do zatona obrti)*, diplomska naloga, Trst
- Repinc, Martina (2001): *Perice v Boljuncu*, v: *Etnolog*, letn. 11 (62), str. 127-144
- Repinc, Martina (2001): *Mlekarice iz tržaške okolice./Le donne del latte dei dintorni di Trieste*, Opčine: SKD Tabor/Opicina: A.S.C. Tabor
- Rogelj, Nataša, Ledinek, Špela (1997): *Šavrinka kot oseba in simbol*, v: *Etnolog*, letn. 7 (58), str. 131-148
- Orehovec, Martina (1997): *Delo Istrank v Trstu*, v: *Etnolog*, letn. 7 (58), str. 115-130
- Tratnik, Suzana (2002): *Unterm Strich. Erzählungen aus Slowenien*, Wien: Milena
- Verginella, Marta (1996): *Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju*, Knjižnica Annales 14, Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije
- Verginella, Marta (1997): *O ženskah, ki so znale "regerat"*, v: *Delta. Revija za ženske študije in feministično teorijo*, letn. 3, št. 1-2, str. 47-56
- Vrečer, Natalija (ur.) (1999): *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji*, Ljubljana: Slovensko etnološko društvo
- Zupan Sosič, Alojzija (1997/98): *Na literarnem otoku Berte Bojetu*, letn. 43, št. 7; gl. <http://www.ff.uni-lj.si/jis/lat1/043/78c02.htm>, str. 1-13